

KOODINVAIHTO JA KESKUSTELUN MONIÄÄNISYYS

1. KOODINVAIHTO KONTEKSTUALISOINNIN KEINONA

Sekä sosiolingvistinen tutkimus että arjen kokemukset ovat opettaneet meille, että kielimuodon valinta kertoo puhujasta ja siitä millaiseksi hän on tulkinnut kielenkäyttötilanteen. Kun kieli tai tyyli vaihtuu kesken keskustelun, voi olettaa, että vuorovaikutustilanteen osallistujien käsitys lausuman merkityksestä ja tilanteesta myös muuttuu (vrt. Duranti 1988, 1991, Goodwin ja Duranti 1992, Heritage 1984). Tässä artikkelissa lähestyn äidinkielen ja ei-äidinkielen suomenpuhujan keskustelun koodinvaihtoa pragmaattisesta näkökulmasta; päädyn tarkastelemaan sitä intertekstuaalisena ilmiönä, yhtenä keinona tuoda kielelliseen vuorovaikutustilanteeseen dialogisuutta, useampia ääniä ja siten vaikuttaa lausuman tulkintaan.

Interaktionaalisessa sosiolingvistiikassa (esim. Gumperz 1982, 1992) keskeinen käsite on kontekstualisointi. Kontekstualisoinnilla Gumperz tarkoittaa sitä, että puhuja kielellisin tai ei-kielellisin keinoin sijoittaa lausumansa kontekstiin tai osoittaa yhteyden, jossa lausuma on tulkittavissa. Gumperz puhuu koodinvaihdosta puheen kontekstualisoinnin keinona. Keskustelun koodinvaihdot toimivat hänen mukaansa kontekstivihjeinä, jotka ohjaavat lausuman tulkintaa koskevaa päättelyä. Koodinvaihdon ohella kontekstivihjeitä ovat Gumperzin mukaan mm. seuraavat puhujan käytettävissä olevat keinot: intonaation, puhenopeuden, äänensävyyn tai äänenvoimakkuuden muutos, painotus, tauko, yskähdys, nauru tai diskurssipartikkelien, erilaisten kiteymien ja rutiini-ilmausten käyttö. (Kontekstivihjeiden luonteesta ks. myös Auer 1992.)

Yhteistä kontekstivihjeille on niiden indeksisyys: kontekstivihjeelle ei voi ennalta antaa määrämerkitystä vaan ne saavat tulkintansa kulloisessakin puhetilanteessa, yksityisen lau-

suman yhteydessä. Kontekstivihjeet ovat myös sikäli hajanainen joukko, että ne eivät muodosta mitään systeemiä kielen sisällä, päinvastoin kuin esimerkiksi deiksis (ks. Auer 1992: 25, 31). Olennaista tuntuu olevan se, että kontekstivihjeen avulla puhuja voi signaloida puheen kontekstin muutosta: puheenaiheen muuttumista, oman näkökulmansa muuttumista, muutosta suhtautumisessaan muihin puhetilanteeseen osallistujiin. Kontekstivihje luo siis kontrastin aikaisemman ja paraikaisen puheen välille.

Erityisen tärkeää kontekstualisoinnin konventioiden hallinta ja kontekstivihjeiden oikea tulkinta on silloin, kun keskustelijat eivät puhu samaa kieltä äidinkielenään ja heillä on erilainen kulttuuritausta.¹ Kontekstualisoinnin konventiot ovat nimenomaan kulttuurikohtaisia, sosiokulttuurista tietoa kielenkäytöstä erilaisissa vuorovaikutustilanteissa. Koodinvaihtoa onkin tutkittu erityisen paljon juuri kulttuurienvälisessä kommunikaatiossa.

Esittelen artikkelissani ensin joitakin vakiintuneita tapoja lähestyä koodinvaihtoa ja tarkastelen muutamia perinteisesti ongelmallisina pidettyjä erityiskysymyksiä. Sen jälkeen pohdin kuuden esimerkin avulla koodinvaihdon pragmaattista funktiota erilaisissa kielenkäyttötilanteissa. Keskityn analysoimaan suomea puutteellisesti osaavan ja äidinkielen suomenpuhujan vuorovaikutusta, esimerkkinä nk. välikielen koodinvaihdosta, mutta tarkastelen myös sellaisia kielenkäyttötilanteita, joissa osallistujat ovat enemmän tai vähemmän sujuvasti kaksikielisiä. Käsittelem jonkin verran myös kielen sisäistä koodinvaihtoa. Pyrin etsimään yhteyksiä koodinvaihdon ja eräiden muiden kielen ilmiöiden välillä. Tärkeinä suhteutuspisteinä tarkastelussani ovat referointi ja intertekstuaalisuus.

2. KODINVAIHTO KIELITIETEEN TUTKIMUSKOHTEENA

Sekä sosiolingvistiksestä että kieliopillisesta näkökulmasta koodinvaihtoa on tutkittu hyvin paljon. Sosiolingvistiikan ja kaksikielisyystutkimuksen piirissä on haettu selitystä koodinvaihdon esiintymiselle ja esiintymättömyydelle esimerkiksi sellaisten parametrien avulla kuin ikä, sukupuoli, etninen tausta, tilanteen muodollisuus tai epämuodollisuus. Koodinvaihdon kieliopin tutkimuksessa on puolestaan pyritty selvittämään koodinvaihtoa koskevia morfologis-syntaktisia ehtoja, sen universaaleja tai kielikohtaisia rajoituksia. (Ks. esim. Auer 1984.)

Universaalien koodinvaihtoa koskevien morfologis-syntaktisten rajoitusten kuvaus on osoittautunut hankalaksi yritykseksi. Poplackin kuuluisassa New Yorkin puertoricolais-yhteisön kielenkäyttöä käsittelevässä artikkelissaan »Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL» (1980) esittämien ekvivalenssirajoituksen ja vapaan morfeemin rajoituksen on huomattu olevan ongelmallisia erityyppisten kielten koodinvaihtoa — ja erityyppisten yhteisöjen puhetta — tutkittaessa (ks. Clyne 1987, Romaine 1989 mutta myös Poplack, Wheeler ja Westwood 1987). GB-teorian kehikossa tehdyt yritykset (esim. Di Sciullo, Muysken ja Singh 1986) kuvata universaalikielioppiin mahdollisesti sisältyviä koodinvaihtoa sääteleviä rajoituksia eivät nekään ole tuottaneet aivan vakuuttavia tuloksia. (Ks. Romaine 1989: 113–147.)

Puheet »kieliopillisesta» ja »kieliopinvastaisesta» koodinvaihdosta (vrt. esim. Poplack 1980: 600) tuntuvat melko huterilta niin kauan kuin puhutun kielen syntaksin ominaispiirteet ovat jokseenkin selvittämättä ja koodinvaihdon kannalta tutkittujen kielten typologinen

¹ Tätä korostaa myös Gumperz (1982), joka käsittelee kontekstualisointia laajasti nimenomaan interetnisen kommunikaation yhteydessä. Ks. myös esim. Roberts, Davies ja Jupp (1992).

kirjo säilyy kapeana. Ainakin on selvää, että universaalien etsimiseksi on tutkittava mahdollisimman monenlaisia koodinvaihtotapauksia, ei vain indoeurooppalaisen kielikunnan sisäistä koodinvaihtoa, samoin kuin monenlaisia puheyhteisöjä ja kielenkäyttäjiä.

Toisaalta joitakin rajoituksia täytyy olla. Gumperz toteaa:

– – if codeswitching is meaningful it must be subject to some forms of linguistic regularity and we should be able to isolate instances of switching which for linguistic reasons are not meaningful. (1982: 86.)

Mutta se, onko haettava universaaleja koodinvaihtoa koskevia kieliopillisia rajoituksia, on siis nykyisen tietämyksen varassa vielä epäselvää.²

Yksi paljon pohdittu ongelma on, mikä on koodinvaihtoa, mikä lainaamista. Koodinvaihdon ja lainan erottamisyrietykset eivät ole aina rohkaisevia. Kaikki eivät enää pidä tätä eron-tekona edes mielekkäänä tapana lähestyä koodinvaihtoa (ks. esim. Eastman 1992). Myers-Scotton (1988, 1992), Lauttamus (1992) ja Boyd (1993) suosittelevat koodinvaihdon ja lainan sijoittamista samalle jatkumolle. Ongelma ei nähdäkseni ole vallan iso, jos tarkastelee koodinvaihtoa keskustelussa, kontekstissaan, eikä tyydy yksittäisten lausumien tai lauseiden tarkasteluun. Yhden kiinnostavan ratkaisun ongelmaan esittää Stroud (1992). Hänen mukaansa ei ole tärkeääkään pystyä yksiselitteisesti määrittämään, onko kyseessä laina vai koodinvaihto vai jotakin muuta, koska koodinvaihdon merkitys saattaakin juuri perustua ilmauksen strukturaaliseen monitulkintaisuuteen diskurssissa, sen kuulumiseen kahden kielen alueelle.

Tässä artikkelissa en aio tarkastella erikseen koodinvaihtoa ja lainaamista. Pyrin ennemminkin (mm. Stroudin ajatusten innoittamana) pohtimaan kahden kielen alueelle kuuluvan puheen pragmaattista tulkintaa, sen kontekstuaalista vaikutusta. Suurin osa käsittelemistäni esimerkeistä tosin on perinteisesti koodinvaihtoiksi luokiteltavia tapauksia.

3. KOODINVAIHDON FUNKTIOISTA

Koodinvaihtoa on totuttu pitämään poikkeuksellisenä, erikoisen salienttina kielenkäytön muotona, jopa merkkinä puhujan kielellisestä inkompetenssista. Vaikka tällaista näkemystä on paljon kritisoitu (ks. esim. Auer 1984, Blommaert 1992, Romaine 1989), se on vieläkin usein ikään kuin implisiittisesti mukana esimerkiksi silloin, kun puhutaan koodinvaihdosta puhujan keinona täyttää erilaisia (leksikaalisia, grammaattisia) aukkoja kompetenssissaan (ks. esim. McClure ja McClure 1988: 39–40; Poplack 1988: 227).

Myös toisen kielen oppimista tutkittaessa normina on perinteisesti ollut yksikielinen

² Gumperz (1982: 86–91) itse esittää joitakin yksityiskohtaisia rajoituksia, joita hän kuitenkin pitää pikemminkin semanttis-pragmaattisesti motivoituina kuin kieliopillisina. Hänen mukaansa (mts. 90) koodinvaihdon esiintymisessä lauseen sisällä on havaittavissa mm. seuraavia seikkoja: a) lausekkeen suhteellinen semanttinen riippumattomuus (painotus, kontrastiivisuus) mahdollistaa koodinvaihdon, b) koodinvaihto ei ole mahdollinen kesken epätäydellisen sekvenssin, c) sekvenssin semanttinen ja pragmaattinen yhtenäisyys estää koodinvaihdon (idiomit säilyvät kokonaisina, konjunktiot seuraavat aloittamaansa lausetta, (subjekti)pronominin ja verbin välillä koodinvaihto on harvinaisempaa kuin täyden NP:n ja verbin välillä, koodinvaihto on mahdollinen täyden muttei kontrahoituneen sekvenssin sisällä, koodi ei vaihdu kesken referointia osoittavan johtolauseen), d) koodi ei vaihdu yhden lausekkeen sisällä kahdesti. Näiden Gumperzin esittämien rajoitusten universaaliudesta ei liene selviä todisteita.

kommunikaatio. Kielenoppijan puheessa koodinvaihtoa on totuttu kuvaamaan yhdenlaiseksi — kompensatoriseksi — kommunikatiiviseksi strategiaksi (vrt. Faerch ja Kasper 1983, Ellis 1985, Poulisse 1993). Tällaisessa ajattelutavassa lähdetään luokkahuoneen ja kielenopettajan näkökulmasta: kun puhuja (siis oppilas) ei kykene ilmaisemaan itseään opittavalla kielellä, hän turvautuu muihin keinoihin, esimerkiksi vaihtaa koodia. On selvää, että kommunikatiivisen strategian käsite ei sovellu kovin hyvin sujuvasti kaksikielisten puhujien kielenkäytön kuvaukseen, ei ainakaan vieraan kielen omaksumista tutkineiden käyttämässä merkityksessä (ks. myös Romaine 1989: 132). Soveltuuko se aina varsinaisten kielen oppijoidenkaan puheen, nk. välikielen, analyysiin, on vähintään pohtimisen arvoinen asia.

Gumperz (esim. 1982) korostaa toisaalta tilanteisen koodinvaihdon (diglossian) ja keskustelun (metaforisen) koodinvaihdon eroa (ks. myös Blum ja Gumperz 1972). Diglossiasa kielen valinta määräytyy tilanteen mukaan, mutta monikielisten yhteisöjen sisäisessä (tai eri yhteisöjen välisessä) vuorovaikutuksessa kaksi eri kieltä, kaksi eri kielen prosessointikoneistoa (kielioppia) voi toimia rinnan ilman, että koodinvaihtoa voisi mitenkään luonnehtia kommunikaatiostrategiaksi toisen kielen tutkijoiden tarkoittamassa mielessä (ks. tästä myös Romaine 1989: 146–147).

Metaforinen koodinvaihto on yksi puhujan käytössä oleva kontekstualisoinnin keino. Poplack (1980) pitää monikielisen yhteisön jäsenten sujuvaa koodinvaihtoa itsenäisenä kielimuotona («code switching as a linguistic mode»). Tällaisessa yhteisössä koodinvaihto on sinänsä kielenkäytön normi; kyky vaihtaa kieltä kesken keskustelun kuuluu puhujien kompetenssiin.

Gumperz erottaa kuusi metaforisen koodinvaihdon funktiota keskustelussa: 1) koodinvaihdon käyttö referoinnin yhteydessä, 2) koodinvaihto puhuteltavan spesifioinnin apuna, 3) koodinvaihto huudahdusrutiineissa, 4) koodinvaihto toiston keinona, 5) koodinvaihto keinona modifioida sanottua, 6) koodinvaihto persoonallisen ja objektiivisen näkökulman vaihtelun merkinä (Gumperz 1982: 75–82).

Sama koodinvaihto voi toimia monessakin funktiossa, tai ainakin se on mahdollista tulkita monella tavalla. Tämä monitulkintaisuus on juuri yksi osoitus koodinvaihdon kontekstivihjeen luonteesta (vrt. Auer 1992: 32). Onkin korostettu sitä, ettei koodinvaihdoille voi lähteä hakemaan yhtä ainoaa tulkintaa (Gumperz 1982: 97; Kulick ja Stroud 1990, Stroud 1992). Gumperzin esittelemät koodinvaihdon funktiot ovatkin osin päällekkäisiä.

Kielellisen vuorovaikutuksen ominaisuuksiin kuuluu luontojaan monifunktionaisuus (vrt. esim. Duranti 1991, Kalliokoski 1989). Koodinvaihtojen »monitulkintaisuus» ajaa pohtimaan yleisempää selitystä, yhteyttä eri funktioiden välille, ja houkuttelee kysymään, mitä koodinvaihdossa tapahtuu?

Myers-Scotton (ent. Myers Scotton) korostaa, että koodinvaihtoa on tarkasteltava nimenomaan puhujan sosiaalisen identiteetin tilanteisen määräytymisen, identiteetistä neuvottelemisen kannalta. Monikielisellä puhujalla on tavallaan mahdollisuuksia moniin identiteetteihin. Valitessaan tietyn kielen tai kielimuodon puhuja sitoutuu tiettyihin sosiaalisiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin. Kieltä vaihtaessaan hän sitoutuu uusiin oikeuksiin ja velvollisuuksiin ja niistä seuraavaan uuteen sosiaaliseen identiteettiin. (Mm. Myers-Scotton 1988.)

Myers-Scotton puhuu tunnusmerkkisestä ja tunnusmerkittömästä kielellisestä valinnasta. Tilanteisessa koodinvaihdossa on hänen mukaansa (1988: 160) kyse tunnusmerkittömästä koodinvaihdosta: koodi määräytyy tilanteen mukaan. Identiteetistä neuvottelemisen nousee kiinnostavaksi kysymykseksi nimenomaan silloin, kun koodin valinta ei ole ennustettavissa. Kiinnostava on Myers-Scottonin väite, että jatkuva koodinvaihto (siis koodinvaihto kielimuotona Poplackin tarkoittamassa mielessä) voi olla tunnusmerkitön vaihtoehto, kun

»puhujalla haluaa useamman kuin yhden sosiaalisen identiteetin olevan esillä vuorovaikutustilanteessa» (mts. 162–164)³.

Myers-Scotton ei mielellään puhu koodinvaihdon metaforisuudesta. Hän ei halua korostaa niinkään kontekstin vaan kussakin tilanteessa omaksutun sosiaalisen identiteetin merkitystä. Sosiaaliseen identiteettiin kytkeytyvät kulloisessakin kielenkäyttötilanteessa (automaattisesti) tietyt oikeudet ja velvollisuudet. Kielimuodon mukanaan kantama merkitys on siis yhtä kuin siihen liittyvät sosiaaliset oikeudet ja velvoitteet.

Myers-Scottonin näkökulma on korostetun sosiaalipsykologinen. Sen taustalla on mm. Gilesin ym. kehittämä kielen (tai nyttemmin kommunikaation) akkommodaatioteoria (ks. Giles, Coupland ja Coupland 1991). Toisaalta hän nojaa tässä puhujakeskeisessä mallissaan Gricen (1975) keskustelun yhteistyöperiaatteeseen.⁴

Kielenkäyttäjän sosiaalinen identiteetti ja siihen kytkeytyvät oikeudet ja velvollisuudet on mielestäni nähtävä osana vuorovaikutustilanteen kontekstia (vrt. esim. Brown ja Fraser 1979). Yritänkin seuraavassa yhdistää Gumperzin näkemyksen koodinvaihdosta kontekstuaalisoinnin keinona Myers-Scottonin sosiaalisen identiteetin ja koodinvaihdon suhdetta koskeviin ideoihin. Pyrin hahmottelemaan yleisempää mutta toivottavasti samalla myös joiltain osin erittelevämpää kokonaiskuvaa koodinvaihdosta yhtenä kielellisen vuorovaikutuksen keinona.

4. VÄLIKIELEN KOODINVAIHTO JA KESKUSTELUN PUHETOIMINNOT

Suurin osa edellä esitellyistä koodinvaihtoa käsittelevistä väitteistä ja teorioista koskee tasapainoista kaksikielisyyttä, sellaisia kielenkäyttötilanteita, joissa keskustelijat hallitsevat hyvin kummankin käytettävän koodin. Kielitaidon käsite ei olekaan koodinvaihtoa käsittelevässä kirjallisuudessa kovin keskeisessä asemassa, vaikka leksikaalisten ym. aukkojen täyttämistä toki puhutaan. Toisaalta toisen kielen omaksumista koskevan tutkimuksen piirissä on siis totuttu luokittelemaan koodinvaihto yhdenlaiseksi kommunikatiiviseksi strategiaksi (ks. edelle s. 5).

Lähestyn aluksi koodinvaihdon pragmaattisen kuvauksen ongelmaa jonkin verran suomea taitavan mutta ei kieltä täydellisesti osaavan puhujan kannalta. Pyrin argumentoimaan sen puolesta, että näkemys koodinvaihdosta kommunikatiivisena strategiana on liian suppea silloinkin, kun puhujan kielitaito on vähäinen, ja että Gumperzin näkemys koodinvaihdosta kontekstuaalisoinnin keinona on hyödyllinen myös nk. välikielistä puhetta analysoitaessa.

Ensimmäinen esimerkkini⁵ on keskustelusta, jossa suomen lisäksi käytetään myös italiaa (ja vähän englantia ja espanjaakin). Siinä kahden suomalaisnaisen kanssa keskustelea viisi vuotta Suomessa asunut tunisialainen mies R, joka on oppinut kielen spontaanisti, ilman opetusta. Hänen suomensa ei ole läheskään aina grammaattisesti korrektia. Tärkeä lisäpiirre on se, että toinen tämän keskustelun pääkieli, italia, ei ole kenenkään osallistujan äidinkieli. Naisista toinen, V, ei osaa italiaa. Puhetilanne on siis nyky-Suomessa, ainakin Helsingissä, melko tavallinen monikielinen keskustelu, jossa ulkomaalainen suomalaisten kanssa

³ Myers-Scotton (1988: 176) luonnehtii koodinvaihtoa moninkertaisten identiteettien strategiaksi (»a strategy of multiple identities»). Myers-Scottonin aiempien tutkimusten innoittamana McConvell (1988) puhuu eri kielimuotojen kuulumisesta »eri sosiaalisille areenoille» ja tarkastelee jatkuvaa koodinvaihtoa useamman sosiaalisen areenan »sisäkkäisyytenä».

⁴ Gricen näkemys kontekstuaalisen päättelyn kulusta myös yhdistää Gumperzia ja Myers-Scottonia.

⁵ Esimerkit 1–3 ja 5–6 ovat peräisin Helsingin yliopiston suomen kielen opiskelijoiden tekemistä harjoitustöistä, jotka ovat säilytteillä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa.

keskustellessaan puhuu suomea ja käyttää eräänlaisena apukielenä jotakin muuta kieltä (tavallisesti kai englantia, ranskaa, venäjää) kuin omaa äidinkieltään. Ongelmani on, miten R:n ja naisten keskustelussa esiintyvää koodinvaihtoa tulisi kuvata?

Esimerkki 1

- 1 V: mut [siin sanottiin siin dokumentis vaan just et Tunisia on siit
 2 R: [#ok.#
 3 V: jännä valtio että .hh et se o: niinku sekotus sellasta tota: #ö:# oma- et se ei o:
 4 niinku pelk- semmone niinku #a# #p# puhdas arabivaltio et siel on niinku niin
 5 paljon sellasta #m:#
 6 T: mm: se on [siin ollu Vallottajia *eh[kä *
 7 V: [semmost niinku? [nii:
 8 /vallottajii ollu nii pal[jo et se o- se o:
 9 [nii-i.
 10 V: puoli- osittain niinku >semmost< eurooppalainen ja osittain
 11 arabilainen ja o- semmonen omanlai[sensa niinku.
 12 R: [nii-i.
 13 (0.5)
 14 T: *arabialainen.*
 15 V: [ni: nii:.
 16 R: [ni:.
 17 (0.5)
 18 R: se: o:n #mm:# (.) m- mujer: n- z- mt nazionalita: *come: si dice.*
 19 T: nii-i.
 20 (0.5)
 21 R: nazio[nali-
 22 [
 23 T: [kansallisuus t- on [(- -)
 24 R: [joo:.. siel o:n pal:jon,
 25 V: paljon kansallisuuksia. joo:.
 26 R: = jo[o:.
 27 V: [joo:.
 28 R: juut:alaine,
 29 V: joo:.,
 30 R: #ö:# li:bialaine:.,
 31 V: joo:.,
 32 (0.5)
 33 R: italialaine kuk;a: tu:le: Tuni[sia: ja
 34 V: [joo:.,
 35 R: as:u: sie[l:ä viel:ä,
 36 V: [joo:., joo:.,
 37 T: = ja kristittyjä *on paljo.*
 38 R: joo:.
 39 V: *joo:.*
 40 (0.8)
 41 R: ja se: o:n #e:# #eh#
 42 T: ((haukottelee))
 43 (1.0)
 44 R: **il primo paesi dove: ci sono prei: cristia:ni. no:.**
 45 T: = nii: ensimmäinen m- maa missä on?
 46 R: ((yskimistä))
 47 T: kristityt ja: juu[ta:laiset ja muslimit
 48 R: [#öhöm#
 49 T: asuu yhdessä *niinku.*
 50 V: = joo: joo:.. (- -)
 51 T: [((yskimistä))
 52 R: [(- -) primo paesi. perché: l'altro era: #a:#

53		(0.8)
54	R:	primo paesi *>dove ci< stati:.*
55		(0.5)
56	R:	#öhöm:# troppo vicino al Occidenti.
57	T:	= mm. niinku se o- >se on ollu aina< niinku nii lähellä länsimaita.
58	V:	nii: joo:. niin /et se [on vaikutuksii tullu.
59	T:	[näistä: arabimaista.
60	V:	just joo:. [sitä mä tarkotin just et
61	T:	[*nii-i.* *nii:.*
62	V:	kaikki on niinku (0.2) /sekottunu,
63	T:	= nii:.
64	V:	mikstap tyyliin [\$ niinku kaikki joo:. \$
65	R:	[#öhöm# .nff
66		#e:# pero: questo stata (– –) tut[to:.
67	T:	[*oho nyt mua sattuu.*
68	R:	mut:a: se: se: Ben Ali:han yrit:ä: niiku vaiht:t:a kaik:i *niiku.*
69		((R liikkuu samalla huoneessa))
70	V:	joo:. [se muuttaa systeemit kokonaan.
71	R:	[joo:. #öhöm#
72	V:	joo:. (.) länsimaisuus iskee läpi.
73		(0.5)
74	V:	*hyvin mahdollista.*

Tässä lyhyessäkin keskustelun katkelmassa on useammanlaista koodinvaihtoa. Esimerkin ensimmäisen koodinvaihdon (riveillä 18–21) voi parhaiten selittää kommunikaatiostrategiaksi tai leksikaalisen aukon täyttämiseksi: puhuja hakee oikeaa sanaa vieläpä eksplisiittisesti siitä mainiten (*come: si dice* 'niin kuin sanotaan')⁶. Kiinnostavaa — ja ilmeisesti tällaiselle aukontäytölle tai (kompensatoriselle) kommunikaatiostrategialle tyypillistä (ks. Romaine 1989: 142) — on se, että R viiptyy italian kielessä vain hetken, sen verran kun vuorovaikutuksen sujumisen kannalta on tarpeen. Koodinvaihdon syy näyttäisi siis olevan R:n puutteellinen suomen kielen taito.⁷

Riviltä 44 alkavan ja riville 68 päättyvä koodinvaihtojakso on sen sijaan ongelmallisempi. Sen tulkinta pelkästään leksikaalisten aukkojen täyttämiseksi tai yleensä kommunikaatiostrategiaksi ei ole mielestäni perusteltua. R:n kielitaito tai sen puutteet eivät ole ainoa eivätkä ainakaan paras selitys kielen vaihtelulle tässä jaksossa.

Nauhoitus, johon esimerkin katkelma sisältyy, on tehty siinä tarkoituksessa, että saataisiin kerättyä äidinkielen ja ei-äidinkielen keskustelumateriaalia. Tietoisuus nauhoituksesta jäykistää totuttuun tapaan aluksi R:n, V:n ja T:n puhetta, mutta suurin osa tästä noin tunnin keskustelusta on luontevaa; puhujat eivät esimerkiksi tunnu kiinnittävän huomiota nauhuriin. Mutta yksi piirre on varsinkin keskustelun alussa — josta äskeinen näyte on — läpitunkeva: suomalaiset naiset pyrkivät kyselemään R:ltä tietoja, yleisluonteista informaatiota Tunisiasta. Naiset ottavat tuon tuostakin esiin uuden topiikin, joka liittyy jotenkin Tunisian maantuntemukseen. R. ei puolestaan koskaan aloita keskustelua tällaisista aiheista. Keskustelun yleisenä puheenaiheena (makrotopiikkina jos niin haluamme sanoa) onkin pitkään ollut yhteinen kokemus ja sen arviointi; muistellaan hääjuhlaa, jossa kaikki ovat olleet mukana. Tässä muistelussa R. on aktiivisesti mukana.

Gumperzin vuorovaikutuksen sosiolingvistiikassa yksi keskeinen käsite on toimintatyyppi

⁶ Poplack ym. (1987: 39) kutsuvat tätä ilmiötä nimellä *flagging*.

⁷ Rivin 21 R:n kesken jäävä vuoro *nazionalisti* olisi ehkä mahdollista tulkita toiseksi vieraan kielen oppijan kommunikaatiostrategiaksi, »muukalaistamiseksi» (ks. Ellis 1985: 184; Poulisse 1993: 161, 171–172): R saattaa hakea italian *nazionalista*-sanan ('kansallisuus') suomenkielistä vastinetta — ja jättää suomen kielen kannalta kriittisen aineksen eli sanan lopun avoimeksi (*?nazionalisuus*).

(ks. Levinson 1979, Gumperz 1982, 1992, Hakulinen 1989). Kontekstualisointi on keino osoittaa, mitä puhujan käsityksen mukaan kulloisessakin puhetilanteessa ollaan tekemässä: kysymässä, vastaamassa, antamassa informaatiota vai ilmaisemassa henkilökohtaista mieli-pidettä. Jos tarkastelemme R:n koodinvaihtoa kontekstualisoinnin keinona, kontekstivihjeenä, voimme kysyä, mitä tapahtuu keskustelussa, kun R vaihtaa suomesta italiaan ja edelleen italiasta suomeen? Mikä on R:n käsitys siitä, mitä keskustelussa ollaan tekemässä? Mitä hän itse missäkin vaiheessa keskustelua on tekemässä, mistä toimintatyyppistä, mistä puhetoimin-nosta kulloinkin on kysymys?

Tulkintani on, että koodia vaihtaessaan R siirtyy myös puhetoiminnosta toiseen: ensin hän antaa kyseleville naisille yleistä tietoa Tunisian demografiasta suomeksi (riviltä 18 läh-tien), sitten varmentavien palautteiden ja tauon (r. 40) jälkeen hän alkaa puhua Tunisian his-toriasta. R aloittaa suomeksi (r. 41) mutta tauon jälkeen jatkaa italiaksi (r. 44⁸). Viimein ri-villä 68 hän tämän Tunisian maantuntemusta koskevan tiedon jakamisen sijasta esittää oman käsityksensä maan poliittisesta tilanteesta ja sen tulevaisuudennäkymistä. Samalla hän uu-delleen vaihtaa kieltä.

Erving Goffmanilta (1981) olemme oppineet käsitteen asento (*footing*), jolla hän tarkoittaa osallistujan suhtautumista vuorovaikutustilanteeseen, hänen näkökulmaansa. Suhtautumi-sen tai näkökulman muutos, asennonvaihto (ks. myös esim. Hakulinen 1990) on keskeinen ilmiö vuorovaikutuksen sujumista ja etenemistä tutkittaessa. Yhtenä asennonvaihdon kie-llisenä osoittimena tai merkkinä Goffman mainitsee juuri koodinvaihdon (mts. 126–127). Nimenomaan metaforinen koodinvaihto viestii puhujan asennonvaihdosta. R:n myöhemmät koodinvaihdot äskeisessä esimerkissä tulkitsen merkeiksi asennonvaihdosta, näkökulman muutoksesta kesken keskustelun. (Ks. myös Romaine 1989: 156–158.)

Kiinnostavin koodinvaihto on esimerkin lopussa, rivillä 68, kun R pitkään italiaa puhut-tuaan vaihtaa takaisin suomeen ilman taukoa. Miksi juuri tässä kohtaa, miksi näin nopeasti? Miksi italiasta suomeksi?

Tärkeää ei ole niinkään koodinvaihdon suunta vaan puhetilanteessa tapahtuvan muutok-sen, puhetoiminnon muuttumisen ja koodinvaihdon samanaikaisuus (vrt. Romaine mts. 156). Emme kai voi sanoa, että R puhuu henkilökohtaisista käsityksistään suomeksi, jota osaa melko puutteellisesti, ja antaa yleistä informaatiota, yleistietoa italiaksi, kielellä, jota osaa hyvin. Olennaista on kontrastin luominen kahden näkökulman ja samalla kahden keskustelun pu-hetoiminnon välille. Koodinvaihto on kontekstivihje, joka osoittaa tätä kontrastia ja ohjaa muita osallistujia tulkitsemaan oikein R:n puhetta.

5. REFEROINNIN JA INTERTEKSTUAALISUUDEN YHTEYS KODINVAIHTOON

Puhetoiminnon muutokseen ja sitä osoittavaan koodinvaihtoon tuntuu kytkeytyvän vielä muutakin. Goffmania (1981: 144–145) seuraten voisi tässä puhua alkuperäisen puhujan (te-kijän tai oikeastaan vastuullisen päämiehen) vaihtumisesta (ks. myös Levinson 1988, Haku-

⁸ Rivin 44 koodinvaihto (*il primo paesi* – –) sattuu syntaktisesti kesken lauseen. Koodinvaihtokirjallisuudes-sa on totuttu erottamaan lauseensisäinen ja lauseidenvälinen koodinvaihto (intrasentential/intersentential). Edel-listä on pidetty nimenomaan sujuvan puhujan ja tasapainoisen kaksikielisen keskustelun merkkinä (Poplack 1980). Tässä kohdassa R:n syntaktinen kokonaisuus katkeaa T:n haukotukseen ja melko pitkään (1 s) tau-koon. Ainakaan tämän esimerkin valossa tuo — kovin kirjoitetun kielen kuvauksen mukainen — lauseiden-välisen ja lauseidensisäisen koodinvaihdon erottelu ei tunnu kovin relevantilta.

linen 1990). R on koko ajan äänessä, italiaksi ja suomeksi, mutta Tunisian historiaa kertaa-va italiankielinen puhe on kuin kaikua maantiedon ja historian oppikirjoista, maantiedon op-pitunneilta ja turistiesitteistä.

On kuin jonkun toisen puhujan tai kirjoittajan ääni kuuluisi R:n puheen läpi. (Asian te-kee tosin mutkikkaammaksi se, että R ei puhu äidinkieltään; hän on saanut koulusivistyk-sensä arabiaksi.) Kaikki, mitä R kertoo, ei ole hänen alkuperäistä tietoaan vaan ainakin osaksi jostain kuultua ja luettua.

Rivillä 68 referoiva R vaihtaa siis asentoa ja alkaa esittää omia mielipiteitään ja käsityk-siään. Äänessäolijan, tekijän ja päämiehen roolit yhdistyvät (vrt. Goffman mp.), samalla kun R. ryhtyy yhtäkkiä puhumaan suomea (*mut:a: se: se: Ben Ali:han yrit:ää niiku vaih:t:a kaik:i *niiku**).

Gumperzin esittämien kuuden koodinvaihdon funktion (ks. s. 5) kannalta on rivien 44–68 koodinvaihdossa siis kyse persoonallisen ja objektiivisen näkökulman vaihtelusta eli Gum-perzin kuudennesta funktiosta. Mutta toistaessaan yleistä maantuntemukseen kuuluvaa tie-toa puhuja samalla myös ikään kuin referoi, selostaa toisten tekstien sisältöä muille osallis-tujille. R:n kriittinen vuoro (r. 68), jossa hän vaihtaa italiasta takaisin suomeen, on tulkitta-vissa näkökulman muutokseksi ja referoinnin päättymisen merkiksi (Gumperzin funktioista ensimmäinen). Edelleen se on mahdollista tulkita spesifille vastaanottajalle — nimittäin ita-liaa osaamattomalle V:lle — kohdistetuksi puheeksi, eli olisi siis kyse Gumperzin luokitte-lun toisesta funktiosta.

R:n koodinvaihdot (riveillä 44–68) voi siis tulkita ainakin kolmella tavalla (vrt. s. 5): 1) persoonallisen ja objektiivisen näkökulman vaihteluksi, 2) referoinnin rajakohtien mer-keiksi tai 3) vastaanottajan spesifioinniksi.⁹

Koodinvaihto kertoo toimintatyyppin ja siihen liittyvän tekstilajin muutoksesta, genren vaihtumisesta. R:n puheessa ovat mukana toisaalta henkilökohtaisen mielipiteen esittämi-sen genre ja maantuntemuksen opettajan genre, toisaalta italia ja suomi. Koodinvaihdon yleisenä, perusluonteisena motivaationa näyttäisi esimerkissä 1 olevan toisesta tekstistä kertominen, siis referointi.

Referoinnin ja koodinvaihdon kiinteästä yhteydestä kertoo myös se, että Poplackin, Whee-lerin ja Westwoodin (1987) tutkimassa amerikansuomalaisten aineistossa koodinvaihtotapauksia oli lukumääräisesti eniten *että*-lauseissa. Poplack ym. tosin eivät juuri pohdi koodinvaihdon tehtäviä eivätkä mainitse mitään *että*-konjunktion käytöstä referaatin merkinä. (Mts. 41.)

Kun sanon, että R:n koodinvaihtoa voi pitää referoinnin merkinä, en tietenkään tarkoi-ta, että R:n puhe olisi tarkkaan ottaen referointia.¹⁰ Siitä puuttuvat myös referaatin kielelli-set tunnusmerkit.

Vološinov (1990 [1929]) puhuu vieraasta sanasta, joka koskettaa toista, ja kahden sanan (tekstin, genren, kielimuodon) aktiivisesta keskinäisestä suhteesta. Ilmaus *vieras* (sana) on tasapainoisesti kaksikielisen yhteisön koodinvaihtoa käsiteltäessä tosin ongelmallinen (mikä on vierasta, mikä tuttua?), mutta tässä esimerkissä, voittopuolisesti suomenkielisessä kes-

⁹ R:n puheessa koodinvaihto ei oikeastaan esiinny toiston funktiossa. Sen sijaan V:n lyhyessä repliikissä ri-villä 64 emfaattinen toisto näyttäisi motivoivan hänen ehkä lainaksi tulkittavissa olevaa kielenvaihtoaan. V:n *mikstap tyyliin niinku kaikki joo* -vuoro on jo sanotun toistoa. Toisto ja toisen puhujan repliikin toistelu tosin näyttävät olevan esimerkin keskustelulle leimallinen piirre (vrt. rivejä 8, 14, 25, 70).

¹⁰ Esim. Kuiri (1984: 21–22) määrittelee referaatin käsitteen melko suppeasti ja mm. sulkee pois »toisen kielen, murteen tai tyylin» käytön »oman tekstin osana». Toisaalta hänen (Penttilältä peräisin olevat) esimerkkinsä ovat tässä hieman harhaanjohtavia. Myöhemmin (mts. 65–68) Kuiri kyllä käsittelee toisen kielimuodon jäl-jittelyä yhtenä murrepuheen referoinnin keinona omissa pohjoiskarjalais- ja kainuulaisaineistoissaan.

kustelussa, R:n italiankieliset repliikit edustavat suomenkielistä diskurssia koskettavaa vierasta sanaa. R:n puheen näkökulmanmuutokset ja niihin kytkeytyvä kielellinen vaihtelu¹¹ kuvastavat puheen moniäänisyyttä — bahtinilaisittain jo yhdenkin puhujan lausumiin sisältyvää dialogisuutta, dialogista sanaa (esim. Bahtin 1986 [1965] ja 1991 [1963]; ks. myös Hill ja Hill 1986: 387–401¹².)

Koodinvaihto viestii intertekstuaalisuudesta, se on yksi keino saada kaksi tai useampia-kin tekstejä (ääniä, koodeja¹³, genreja) yhtä aikaa mukaan samaan puhetilanteeseen.

Selvitän seuraavaksi muutaman lisäesimerkin avulla koodinvaihdon suhdetta referointiin ja intertekstuaalisuuteen. Samalla pyrin myös tarkentamaan kuvaa koodinvaihdon tehtävistä erilaisissa vuorovaikutustilanteissa.

6. MONIÄÄNISYYS SUJUVASSA KAKSIKIELISESSÄ KESKUSTELUSSA

Helsingin äidinkielenään ruotsia puhuva väestö ja varsinkin ruotsinkieliset helsinkiläisnuoret lienevät malliesimerkki sellaisesta kaksikielisestä yhteisöstä, jossa koodinvaihdon funktioita on etsittävä ensisijaisesti muusta kuin kielitaidosta tai sen puutteesta (ks. myös Saari 1989). Seuraava esimerkki on kahden nuoren helsinkiläisnaisen keskustelusta. Tässä puhetilanteessa pääkieli (tai matriisikieli, käsitteestä ks. esim. Myers-Scotton 1992) on ruotsi, mutta suuri osa keskustelusta käydään myös suomeksi, jota keskustelijat — päinvastoin kuin esimerkin 1 R — osaavat sujuvasti. Puhuja A kertoo B:lle kokemuksistaan yrittäessään ostaa kasettinauhaa.

Esimerkki 2

- 1 A: o de där (0.8) so finns de två sån där butiker
2 i i Sörkkä. (1.0) o /ja gick ti den /första o >va
3 helt så där att< **joo et pitää olla semmonen ja**
4 **semmonen nauha et yheksänkyt minuuttii ja**
5 **krominauha**, (0.2) o /int fanns de/. (0.6) så d- så
6 gick ja ti den andra (0.2) >et att< **joo:: \et ei oo**
7 **meilläkään** (2.0) o de där (0.2) o so tänkte ja
8 (0.2) o så sku **Pekka** fara o söka av sin en kaveri

¹¹ Myös yhden kielen sisällä tapahtuvat tyylinmuutokset kytkeytyvät usein referointiin (ks. Kallioikoski 1991).

¹² Hill ja Hill (1986) analysoivat Meksikon intiaaniväestön koodinvaihtoa Bahtinin ja Vološinovin innoittamina. He pyrkivät osoittamaan intiaanien kielen vaihtelun taustalla olevan yhteiskunnallisen motivaation. Tässä he kuitenkin melko yksioikoisesti seuraavat Vološinovin kieliteorian marxilaista retoriikkaa: heidän mukaansa koodinvaihto viestii eri väestöryhmien välisestä jännitteistä ja epätasa-arvosta. Stroud (1992) arvostelee Hillien tulkintoja ja puhujakeskisen intentionaalisuuden osuutta heidän analyysissään. Stroudin mukaan eri kulttuurista kotoisin oleva tutkija ei voi pakottaa tutkimansa yhteisön kielen vaihtelua yhteen tulkintaan. Voisi lisätä, ettei kulttuurin vieraus tai tuttuus yksin ole ratkaisevaa. Kuten jo ylempänä todettiin, koodinvaihdon funktio ei näytä olevan muutenkaan yksiselitteisesti määrättävissä. Toisaalta Hillien edustama näkemys koodinvaihdon yhtenä puheen moniäänisyyden ilmentymänä on mielestäni oikea.

¹³ Terho Itkonen (1981: 4) varoittaa »asiaproosan» käsitteen liian yksioikoisesta ymmärtämisestä ja korostaa, ettei asiaproosan ainoa tarkoitus ole useinkaan pelkkä tiedon välittäminen. Itkonen kirjoittaa mm. seuraavasti: »Ilmaisun emotiivi teho lisääntyy ja saa uusia vivahteita, kun koodin rinnalla aletaan soveltaa muita koodeja: arkikieltä, slangia, murretta, vanhastavaa kieltä, kirjoittajan omaa tyylittelyä ja tietoista uudisluontia.» Itkonen (mp.) puhuu »koodinmurrosta». Tästä useampien koodien yhteiselosta koituu myös lukijalle uudenslaisia tehtäviä: »Lukijan tehtävänä ei ääritapauksissa ole enää 'dekodointi' – –, vaan pikemmin desifrointi, salakirjoituksen avaaminen ja sen piilottamien mahdollisuuksien selvittäminen.» (Mp.)

9 som jobbar på nån (0.2) #nån sån dän firma? (0.8)
 10 men så kom han nu föstås int ihåg de han sku fara
 11 på onsdag kväll o så sku han fara på torsdan på p-
 12 lunchen o int for han nu sen nånsin (1.0) o sen idag
 13 på förmiddan så (1.2) s- at ja ringer nu lite runt
 14 då at om de nu e så att de int finns så ja ringer nu
 15 lite o frågar att var finns de (0.2) >so vet ja
 16 att de finns< den där Jukan radio finns där vi (0.2)
 17 den där **pit- pitkän sillan kuveessa** där i (0.4) i
 18 de där (0.2) i Hagnäs (1.6) o alltså den heter
 19 Jukan radio (0.2) o en en Petri en vår kompis ha
 20 jobba där länge (0.4) hja >alltså att< (0.2) så
 21 fråga ja efter dom där banden? (0.2) **joo ei et ei**
 22 **meil oo ollenkaa semmosi et sun pitää mennä alan**
 23 **liikkeeseen** (0.4) ja va >h(h)elt s(h)å att<
 24 **h(h)etkinen** (0.2) **he he a(h)j et siis** (.) **ai ihan**
 25 **niinku radioradio liikkeeseen,**]
 26 B: [(naurahtaa)]
 27 A: /**joo semm(h)ose(h)een.** (.) **ja a et s(h)elvä**
 28 **k(h)ijtos k(h)uulem(h)iin** ja att vart sabla ringer
 29 ja då att (.) at får man nu int att va e nu sen då
 30 (.) **alan liike** om i- om int liksom jukan radio e
 31 **al(h)an liike** (0.8)

Esimerkissä 2 suomi on nimenomaan referointiin käytetty kielimuoto. Mutta referointi ei ole vain jonkun kolmannen henkilön puheen esitystä vaan myös puhujan itsensä referointia. Millaisia puhetilanteita A sitten referoi? Ilmeistä on, että hän selostaa B:lle tilanteita, joissa Helsingissä asioiva äidinkielenään ruotsia puhuva henkilö puhuisikin suomea. Siis kielen vaihtelu tässä keskustelussa heijastelee referoitujen tapahtumien tilanteesta määräytyvää kielen vaihtelua.

Valitsemalla referoinnin kieleksi suomen A pystyy välittämään olennaista tietoa yhdestä Helsingin suomenruotsalaisen kulttuurin arkeen kuuluvasta toimintatypistä — radioliikkeissä asioimisesta — jonka olemukseen siis kuuluu se, että se pakostakin tapahtuu lähes aina suomeksi.

Tärkeää on huomata se, että esimerkin 2 koodinvaihto ei ole tilanteista koodinvaihtoa: A voisi kertoa tapahtumasta myös ruotsiksi; mikään tilanteinen rajoitus ei sitä estä. Pikemminkin on kyse siitä, että kaksikieliseen keskusteluun olennaisena osana kuuluva metaforinen koodinvaihto antaa mahdollisuuden tilanteisen kielenvaihtelun havainnollistamiseen. Hän kertoo myyjästä, joka puhuu suomea, mutta esittää myös kuvan itsestään suomenpuhujana. A päästää meneillä olevaan keskusteluun mukaan »vieraita ääniä»: radioliikkeen suomenkielisen myyjän sekä oman suomea puhuvan itsensä äänen.

Kaikka A:n kertomuksen kielen vaihtelua ei kuitenkaan voi selittää tilanteisen vaihtelun havainnollistukseksi. Intertekstuaalisuus, Vološinovin »vieras sana» on läsnä A:n puheessa muutenkin. Kun A sanoo, että liike on *pitkän sillan kuveessa* tai toistaa ilmausta *alan liike* hän ottaa kertomukseensa lainoja paitsi toisesta kielestä, myös vieraista diskursseista, vieraista genreista. Astevaihteluvirhe (*kuveessa* pro *kupeessa*) kertoo sekin ilmauksen vieraudesta¹⁴.

¹⁴ A:n *Pitkän sillan kuveessa* on kuin väärin muistettu runositaatti (runo- ja laulusitaattien osuudesta romaanin polyfoniassa ks. Nummi 1993: 83–96). Toisen kielen oppimisen näkökulmasta voisi ehkä puhua kiteymien opettelemiseen perustuvasta oppimisstrategiasta (vrt. Ellis 1985: 167–170), mutta tällainen tarkastelutapa tekisi vääryyttä A:n kielenkäytön ja siinä esiintyvän kielen vaihtelun luovuudelle. *Pitkän sillan kuveessa* kontekstualisoi radioliikkeestä ja siellä tapahtuvasta toiminnasta kertomisen muutenkin kuin pelkästään maantieteellisesti. Ruotsinkielisen puheen lomassa ilmaus tuo mukaan tavallaan laajemman helsinkiläisjoukon äänet ja aktivoi osallistujien miellissä Helsingin Pitkänsiltaan liittyvää paikallistuntemusta.

Esimerkkiä 2 voisi tietysti tarkastella lainan ja koodinvaihdon eron kannalta (ks. edellä s.4). Rivin 8 *kaveri* on helsinkiläiseen suomenruotsiin vakiintunut laina. Se on tässä eri käytössä kuin *alan liike* -tyyppiset tilanteeseen sidoksissa olevat lainatut ilmaukset (»nonce-borrowing», ks. esim. Lauttamus 1992: 13). Ilmauksen vakiintuneisuus kieliyhteisössä ei kuitenkaan ole mielestäni esimerkissä 2 tärkeää. Tärkeämpää on ilmausten *alan liike* ja *pitkän sillan kuveessa* vieraus, kuuluminen jonkun toisen puheeseen, johonkin toiseen diskurssiin. Myers-Scotton (1988: 159–160) korostaa ilmauksen »sosiaalisen sisällön» tärkeyttä lainan ja koodinvaihdon rajanvedossa. Laina on koodinvaihtoa silloin, kun se on sosiaalisesti motivoitu.

Katkelmassa *alan liike* osoitetaan radioliikkeen myyjän puheesta napatuksi lainaksi. Mutta samalla se on mainosten kielen vakiintunutta ilmausvarastoa ja sitä tietä *alan* + N on kulkeutunut (ainakin oman kielitajuni mukaan) helsinkiläisnuorten kieleen ironis-eufemistiseen käyttöön (esim. *alan mies* voi tarkoittaa rikollista tai huumeiden käyttäjää). On tietysti relevanttia pohtia, tunnistaako myös kaksikielinen helsinkiläinen sen tällaiseksi kiteymäksi. Ilmauksen toistelu mielestäni puoltaa tätä tulkintaa.

Käyttäessään sellaisia ilmauksia kuin *alan liike* ja *pitkän sillan kuveessa* puhuja A ikään kuin päästää vieraan äänen mukaan omaan puheeseensa referoimatta varsinaisesti ketään toista henkilöä. Myös seuraavassa samasta keskustelusta peräisin olevassa katkelmassa puhuja kertoo itsestään:

Esimerkki 3

- 1 A: =hör du /ja har en ask till (.) en ööppnad=
 2 B: =si du de va nämligen på de sätte att (1.2) >nä vi va
 3 dit< på semestern då så sen så där rökte man så
 4 saakutis mycke ja fick riktigt sån dän **kunnon**
 5 **kurkkutulehdus** där
 6 A: aj jaa?
 7 B: me antibiotikakur o allt o så beslöt ja att nä
 8 semestern e slut så slutar ja röka,
 9 A: joo (.)
 10 B: me- sen kom vi ti flygfälte o så kosta kartongen
 11 tjugotvå mark.=>så tänkte ja att n-< int kan
 12 man nu ännu
 13 A: härreg(h)ud he
 14 B: **[et jo- /yhden vielä ostais tässä]**
 15 A: [e he he he he he he he he]
 16 B: **[et ihan sen >takii va et<]**
 17 A: [he he he he he he he he]
 18 B: **[ku on< /nii halapaa,]=**
 19 A: [he he he he he he he he] =joo joo
 20 B: ((yskii)) o så köpte ja /den o (0.4) rökte o så
 21 tog den slut liksom under nn juh^hannehelgen sen.=
 22 int kan man ju sluta på de sätte liksom mitt i
 23 under en såndän,

Esimerkin 3 rivillä 14 B ryhtyy selostamaan ajatuksiansa suomeksi, vaikka on aloittanut (r. 11–12) ruotsiksi. Tässä tuntuisi jälleen olevan kyse genren vaihtumisesta tai toisesta diskurssista peräisin olevan ilmauksen lainaamisesta (kesken puhetoiminnon, kesken syntaktisen kokonaisuuden!). B upottaa suomeksi puheeseensa kiteytyneen vitsin piintyneen nautintoaineiden käyttäjän lopettamisen vaikeudesta (*jos yhden vielä – –*). Tähän vitsiin ▷

puolestaan on upotettu jonkinlainen primitiivimainos («Kannattaa ostaa nyt kun on halpaa»). Gumperz (ks. edellä s. 5) mainitsee yhtenä koodinvaihdon funktioista persoonallisen ja objektiivisen näkökulman vaihtelun osoittamisen. Tässä esimerkissä suomenkieliset jaksot edustaisivat jonkinlaista yleistä, ei-persoonallista puhetta.

Myers-Scottonia (ks. s. 5–6) seuraten voisi sanoa, että sekä esimerkissä 2 että 3 kahden kielen läsnäolo keskustelussa kytkeytyy suomenruotsalaisen ja suomenkielisen suomalaisen identiteetin kohtaamiseen. Esimerkissä 2 tämä kohtaaminen näkyi ensinnäkin tilanteisen koodinvaihdon metaforisena esittämisenä. Mutta on tärkeää havaita, että kohtaaminen tapahtuu myös yksilön ja hänen lingvistisen repertuaarinsa sisällä. Esimerkissä 3 tämä on vieläkin selvempää: omaa fyysistä tilaansa selostaessaan tai ajatuksistaan puhuessaan sujuvasti kaksikielisellä puhujalla on käytössään — ja hallussaan — stilistisenä keinona myös vieras ääni, jonka avulla hän pystyy sävyttämään kertomustaan. Esimerkissä 3 vieras ääni tuo puheeseen mukanaan huumorin.

Koodinvaihdon yhteiskunnallista, yhteisöjen välisistä suhteista viestivää funktiota on paljon tutkittu sosiolingvistiikassa, vaikkakaan ei siis Bahtinin ja Vološinovin termein »translingvistisenä» ilmiönä. Ryhmien välinen jännite, jota esimerkiksi Hill ja Hill (1986) omassa analyysissään (ks. s. 11) korostavat, on läsnä myös esimerkeissä 2 ja 3.

Puheen moniäänisyydestä lähtevällä analyysillä tuntuisi olevan kosketuskohtia sekä Myers-Scottonin sosiaalista identiteettiä korostavaan koodinvaihtoteoriaan¹⁵ että Gumperzin käsitykseen koodinvaihdosta puheen kontekstualisoinnin keinona. Yksilöllä on sosiaalisessa repertuaarissaan erilaisia sosiaalisia identiteettejä sekä toisaalta niitä vastaavia kielellisiä repertuaareja, ääniä. Tilanteen muutosten (eli kontekstin) mukaan yksilö koodia vaihtamalla vaihtaa myös sosiaalista identiteettiään. Jokainen tällainen muutos toimii kontekstivihjeenä ja muovaa taas puhetilannetta (kontekstia).

7. INTERTEKSTUAALISUUS JA REFEROINTI YKSIKIELISESSÄ PUHEESSA

Olen edellä yrittänyt selittää koodinvaihdon funktiota puheessa yleisemmin referoinnin ja moniäänisyyden käsitteiden avulla ja tässä tarkoituksessa olen analysoinut kahta hyvin erilaista kaksikielistä keskustelua. Eri kielimuotojen läsnäolo on tietysti myös yksikielisen kommunikaation piirre. Seuraavaksi tarkastelen lyhyesti kahden esimerkin avulla pelkästään suomenkielisen puheen tyylin vaihtelua ja pyrin osoittamaan yhteyksiä sen ja kaksikielisen keskustelun koodinvaihtojen pragmaattisten funktioiden välillä.

Ensimmäinen esimerkkini on osa monologia, jossa koehenkilö kertoo näkemästään filmistä¹⁶.

Esimerkki 4

no .. mies poimi päärynöitä päärynöitä siinä ja ... tota ni .. sit siitä käveli mies
ohi .. tommosen kilipukin kanssa tai mikä se nyt onkaan se .. elukka ja .. sit

¹⁵ Myers-Scotton itse asiassa huomauttaa tästä yhteydestä tuoreessa teoksessaan (1993: 70).

¹⁶ Kokeesta tarkemmin Chafe (1980) ja suomen osalta esim. Kalliokoski (1987, 1991). Kokeen aineisto (nk. »Päärynäkertomukset») on säilytteillä Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksessa. Litteraatiossa kaksi pistettä (..) on tauon merkinä, kolme (...) pitkän tauon. Äänteen venytystä on merkitty seuraavasti: *pysähtyy* – – (ylipitkä [y] sanan lopussa).

sielt tulee poika ja pysähtyy- - .. puun luokse ja .. huomaa ne ..
 päärynäkorit siinä sitte .. joita oli muuten kaks ja yks tyhjä .. sitte ni
 päättää- - .. varastaa siitä päärynän .. tuleeki toisii aatoksii .. varastaaki
 kokonaisen korin .. sit lähtee viemään sitä ... ((hengittää)) ajelee tietä
 pitkin vastaan tulee tyttö ... ((yskii)) kohtuullisen viehättävän näkönen
 ja .. sitte ni .. tää .. poika .. **mies ku on** ni kääntyy katsomaan sitä ja
 .. ja ... törmää kiveen .. kiven murikkaan ... ((maiskauttaa))
muodoltaan lähinnä pyramiidi ((nauraa)) ... **pyramiidia muistuttava**
 .. ja sitten ni .. kaatuu ... päärynät putoilee ja .. sit siin on semmonen
 poikajoukko joka ensin näyttää vähän sellaselta raggarijengiltä ..
katsojan yllätykseks osoittautuukin et ne onkin oikein kilttejä poikia
 ne auttaa sitä .. tätä- - .. poikaa siis öö .. keräämään ne päärynät ..
 tai ne oikeestaan kerää kaikki ne päärynät takaisin koriin poika nostaa
 pyörän pystyyn .. ensin yks pojista nostaa tämän pojan pystyyn ja ..
 pyyhkii vähän niit pölyjä siitä ja ... ((huokaa ja hengittää ulos)) no sitte
 ni .. pojat lähtee pois ja .. poi- .. tää yks poika .. ((ähkäisee)) tää
 pyöräilijä lähtee taluttaa pyörää .. ö .. sitte ne pojat kävelee kaks
 pojista kävelee .. sen hatun ohi joka tältä pojalta oli aikasemmin
 pudonnu .. ja sitte viimeinen huomaa se joka pomputtelee sitä
 semmosta .. öö .. palloa .. siinä ja .. se huomaa sitte .. öö .. viheltää
 sille pojalle .. pyöräilijälle ja .. käy viemässä sen .. öö hatun sille ..
 poika antaa kolme .. päärynää .. lahjaks ja .. sitte .. nää .. kolme
 kaverusta jakaa ne keskenään ne päärynät lähtee kävelemään sinne pojan
 tulosuuntaan .. sillä välin .. ((yskii)) .. päärynöitten poimija on
 huomannu että ... että **no .. nyt puuttuu .. täs on jotain mätää että ni**
.. m- - mullahan oli kaks koria et ni kaks koria .. ö .. kaks täyttä
korja päärynöitä .. ei .. nyt ei oo enää .. sit ne pojat kävelee siitä ohi
 ja .. mutustelee niitä päärynöitä .. mies on ihan ihmetyksen valtaama et-
 ... että **mitäs .. mitäs täs nyt oikein on tapahtunu että .. et täs on**
nyt jotain outoa ... ei siinä sitten muuta **sitten pojat kävelee kohti**
auringonlaskua. (Päärynäkertomukset 20/1)

Esimerkistä 4 voi erottaa ainakin kahdenlaista tyylinvaihtelua: ensinnäkin selvästi henkilön (päärynöitä poimivan miehen) referointiin kytkeytyvä tyylin vaihtelu kertomuksen loppuosassa, toiseksi evaluoivissa jaksoissa ja kertomuksen päätännässä (ks. Labov 1972) esiintyvät tyylinvaihdokset (*mies ku on, muodoltaan lähinnä pyramiidi, pyramiidia muistuttava, katsojan yllätykseks osoittautuukin et, ei siinä sitten muuta sitten pojat kävelee kohti auringonlaskua*). Varsinaiseen referointiin kytkeytyvä vaihtelu on kiintoisaa siksi, että alkuperäisessä filmissä ei ollut lainkaan puhetta. Kertoja on itse (juuri filmin nähtyään, koetilanteessa) keksinyt repliikit, ja samalla siis sen puhetoiminnon, jota referoi. Hän siis turvautuu »suoraan esitykseen» tilanteessa, jossa pelkkä kerronta ei tunnu riittävän välittömän kokemuksen, oikean vaikutelman välittämiseen (vrt. Clark ja Gerrig 1990: 793).

Evaluointiin ja päätäntään kytkeytyvät tyylinvaihdokset ovat tulkittavissa toisesta genersta lähtöisin oleviksi aineksiksi samaan tapaan kuin useimmat aiempien esimerkkien koodinvaihdosta. Kiinnostavaa on se, että tyylinvaihdos selvästi kytkeytyy kertomuksen sisäisen puhetoiminnan vaihtumiseen: kerronnasta evaluointiin, kerronnasta päätäntään.¹⁷

Myös toisen kielen puhuja voi hyödyntää kohdekielen stilististä tai sosiolingvististä repertuaaria kontekstualisoinnin keinona — joskus hyvin tehokkaastikin. Esimerkissä 5 vietnamia äidinkielenään puhuva mies (A) keskustelee häntä haastattelevan suomalaisopiskelijan (H) kanssa:

¹⁷ Esimerkiksi kertomuksen viimeinen lause on konventionaalinen tapa lopettaa romanttinen seikkailu- tai rakkaustarina (Labovin [1972] termein *coda*). Filmin todellisuuden kanssa sillä ei ole mitään tekemistä: kaikki tapahtui kirkaassa päivänvalossa.

Esimerkki 5

- 1 H: olet sä, (2) olet sä itse törmännyt sellasiin ihmisiin jotka ei pidä ulkomaalai-
2 sista, Suomessa?=
3 A: =joo, sitä on ollut esime- minun asupai- asuu- aa- asuupaikkani niinku siellä,
4 nuoriso eivät, ee ei ei pitävät, ulkomalaisista.
5 H: onk+se >nimenomaan< vain nuoret ihmiset?
6 A: joo nimenomaan nuoret ihmiset, ne eivät, pitäneet ul-ulkomaalaisista
7 [paitsi] niinku, meistä pakolaisesta, \$\$
8 H: [millä-,] millä tavalla ne näyttää sen?
9 A: ne näyttävät keskiSORmi ja sanovat meille että **souta himaan**, (2)
10 \$ sillä tavalla niinku \$=
11 H: =mitä sanovat?
12 A: **souta himaan, \$ souta himaan \$** elikkä tulemme, (2) ((vetää henkeä)) ja
13 joskus minä vastaan sinne et-, niinko heille että minä tulen Suomeen lento-
14 koneella, (2) **ei voi souta himaan** niinku, pienilä veneilä **kotii(n)**.

Esimerkin katkelma on puolen tunnin haastattelun keskivaiheilta. Haastattelija on esittänyt A:lle melko neutraaleja kysymyksiä kielestä ja kielenoppimisesta. Esimerkin 5 alussa oleva kysymys nostaa esiin selvästi affektisen aiheen. A vastaa hänelle ensin asiallisesti mutta niukasti. A:n toisesta repliikistä lähtien hänen puheeseensa sekoittuu naurua (\$). Toisto, toistuva nauru ja pitkät tauot ovat mielestäni tulkittavissa merkeiksi tilanteen ongelmallisuudesta. Naurun avulla A koettaa myös muuttaa keskustelun puhetoimintaa. Hän pistää vakavan asian leikiksi. Naurun ohella tehokkain keino on tyylinvaihto: (*souta*) *himaan* on lainaa helsinkiläisnuorten kielestä. Lopulta (r. 14) A esittää »omakielisen» parafrasoin (*pienilä veneilä kotii(n)*). Aiheen affektiivisuus motivoi kielen vaihtelun. A referoi pakolaisiin vihamielisesti suhtautuvien nuorten puhetta ja samalla myös lainaa heidän ilmauksiaan oman puheensa osaksi. (Vrt. Clark ja Gerrig 1990: 777–778; Kalliokoski 1991: 158–159.)

8. KOODINVAIHTO JA OSALLISTUJAKEHIKON MUUTOS

Referointi (sekä laajemmin puheen moniäänisyydestä johtuva intertekstuaalisuus) on ainakin esimerkkien 1–5 monia koodinvaihtotapauksia yhdistävä piirre sekä kaksi- että yksikielisessä kommunikaatiossa. Koodinvaihdossa on perimmiltään kyse oman ja vieraan sekoittumisesta. Toisen tekstin referoinnin tai toiseen genreen, toiseen diskurssiin, kuuluvan vieraan sanan tunkeutuminen puheeseen on merkki näkökulman tai toimintatyyppin muutoksesta, asennonvaihdosta.

Gumperzin (1982) koodinvaihdon analyysissä keskeisiä käsitteitä ovat (oma) *we-* ja (vieras) *they-koodi*. Etnistä vähemmistöä edustavan ryhmän sisällä, usein epämuodollisissa tilanteissa käytettävää kielimuotoa hän kutsuu *we-koodiksi*, ryhmien välisessä viestinnässä, muodollisissa tilanteissa käytettävää enemmistön kielimuotoa *they-koodiksi* (mts. 66). Hill ja Hill (1986) kytkevät omassa analyysissään oman ja vieraan koodin käytön sorretun vähemmistön ja yhteiskunnallista valtaa pitävän enemmistön suhteisiin (ks. s. 11). Lienee kuitenkin selvää, että enemmistön ja vähemmistön, meidän ja heidän käsitteet ovat sekä epämääräisiä että kulloisestakin tilanteesta määräytyviä. Helsingin suomenruotsalaisessa puheyhteisössä nämä käsitteet ovat vielä jokseenkin selviä ja hallittavissa. Esimerkin 1 tilanteessa vähemmistön (ulkomaalaisten) edustaja R puhuu valtaväestön kanssa kommunikoidessaan etupäässä valtaväestön kieltä, suomea. Kiinnostavaa tässä esimerkissä kuitenkin oli se,

että pääosin suomenkielisessä keskustelussa puhuja käyttää paremmin hallitsemaansa kieltä (italiaa) yleisten, ei-persoonallisten asioiden selvittämiseen, ei omien tuntemustensa välittämiseen. Esimerkissä 5 me- ja he-koodien ero on puolestaan hyvin motivoitu (»he» sanovat *himaan*, »me» *kotiin*). Toisaalta esimerkin haastateltava puhuu koko ajan toista kieltä eikä voi turvautua äidinkieleensä tai kolmanteen kieleen edes kommunikaatiostrategiana. Esimerkin 4 kertoja poimii tyylejä eri tekstilajeista (»he-genreistä») ja jopa keksii filmin henkilölle puhetyylin, jota omassa puheessaan referoi.

Jotta voisi sanoa jotakin yleistä sellaisesta ilmiöstä kuin koodinvaihto, on tarkasteltava mahdollisimman monia mutta ennen kaikkea mahdollisimman erilaisia kielenkäyttötilanteita. Rungas koodinvaihtoa käsittelevä tutkimus on keskittynyt vakiintuneiden kaksikielisten yhteisöjen kuvaukseen. Kielenoppijan koodinvaihto on usein jäänyt syrjään näissä tarkasteluissa. Yhtä lailla koodinvaihdon kannalta tutkimattomia ovat erilaiset tilapäisemmät kulttuurienväliset viestintätilanteet, mm. turismin tai kansainvälisten neuvottelujen kieli. Tarkastelun seuraavaksi yhtä vuorovaikutustilannetta, jossa kielellinen vaihtelu on toisaalta turismin, toisaalta läheisen kielisukulaisuuden motivoimaa.

Esimerkin 6 keskustelu on nauhoitettu Tallinnassa 1980-luvun lopulla. Keskustelijoina on kaksi virolaista (AA, AN) ja kaksi suomalaista (TA, VI). Keskustelun kieli on enimmäkseen suomi, mutta koodinvaihtoa tapahtuu usein, myös kommunikaatiostrategiana.

Esimerkki 6

- 1 AN: (---) hän niinku vei, omàn huvilàn kaikki porukkan, ja siihen aikàn kun hän,
2 pidettin puheita ja, ja juhlistin niin [kun,]
3 TA: [mm-m:]
4 AN: sen aikana hän vei, vei, laatikon nn- tupakkaa
5 [((naurahtaa)),] ((sukunimi)), ((etunimi sukunimi)).
6 TA: [((naurahtaa)), hjooh.]
7 **AA: varastas vöi ?**
8 AN: jaa-a:
9 **AA: kust kohast?**
10 AN: (--),
11 **AA: kaasa toodud vöi?**
12 AN: seisid jah nad ostsid valuutapoest ja noh ikäüks vöttis sealt ja jöi eks ole,
13 [(- -)]
14 **AA: [mm-m:] a see lõhistas kõrvale?.**
15 AN: see lõhistas kuhugi ära nii et kadus ((naurahtaa)),
16 TA: mmm.
17 **VI: ja sil oli ne oluet mukana vai?**
18 AN: joo joo.
19 niinku me emme [saa,]
20 AA: [monta] laatikkoä mutta yhden laatikon hän
21 otti, itsellèn ja laittoi sen
22 [johon(kin),]
23 VI: [ruotsalaiset oli ostanu ne?]
24 AN: [jah.]
25 AA: [jah.]
26 TA: [jaa-a.]
27 (): [mm.]
28 TA: hjoo.

Esimerkin 6 koodinvaihto poikkeaa melko paljon tässä artikkelissa aiemmin käsittelemistäni tapauksista. Gumperzin me- ja he-koodien käsitteet ovat siinä kiintoisalla tavalla hyödynnet-

tävissä. Keskustelu, josta esimerkki 6 on peräisin, käydään siis enimmäkseen suomeksi. Se käydään virolaisten näkökulmasta he-koodilla, mutta siis Tallinnassa, ja suomalaiset ovat tässä nimenomaisessa ryhmässäkin vähemmistönä. Toisaalta suomalais-virolaiselle viestinnälle on ominaista se, että virolaisten odotetaan ymmärtävän suomea muttei välttämättä päinvastoin. Tämä voidaan nähdä eräänlaisena kielisukulaisten keskisenä enemmistö–vähemmistöksymyksenä käytiinpä keskustelua missä tahansa. Kulttuurienvälisen kommunikaation tutkimuksen kannalta tällaisten tilapäisten puheyhteisöjen syntyminen (ja sammuminen) on teoreettisesti kiintoisaa, samoin kuin se, että isäntämaan edustajat pyrkivät mukauttamaan omaa kieltään turistien kieleen eikä päinvastoin. (Tämä on tietysti tuttua amerikkalaisille turisteille ympäri maailmaa.)

Esimerkissä 6 akkommodaatiopyrkimykset näyttävät kuitenkin hetkeksi unohtuvan. AA ryhtyy kesken AN:n kertomuksen esittämään tarkistuskysymyksiä viroksi. Keskustelu kääntyy siis me-koodiin, kunnes VI:n kysymys kääntää sen takaisin suomeen.

Aiempien esimerkkien yhteydessä olen tarkastellut koodinvaihtoa enimmäkseen yhden puhujan näkökulmasta. Esimerkissä 6 näkyy se, että koodinvaihto (niin kuin mikä tahansa kielen ilmiö) on luonteeltaan vuorovaikutuksellinen: yhden osallistujan koodinvaihto ohjaa toisenkin vaihtamaan kieltä (vrt. Auer 1988: 199). Kiinnostavaa on myös se, miten tarkistuskysymykset vaikuttavat kertojan kielen vaihteluun. AA saa neljään tarkistuskysymykseensä AN:ltä vironkieliset vastaukset; VI:n kysymykseen AN vastaa suomeksi.

Mikä sitten motivoi esittämään nämä kysymykset omalla kielellä? Myers-Scotton (1988: 174, 1993: 135–138) mainitsee yhdeksi koodinvaihdon tehtäväksi tarpeettomien, asiaankuulumattomien kuulijoiden poissulkemisen. Goffmanin (1981) termin voisi tässä puhua vuorovaikutustilanteen osallistujakehikon uudelleenjärjestelystä: ratifioitujen ja ratifioimattomien osallistujien raja vedetään uudelleen. Suomalaiset keskustelijat jäävät hetkeksi ulkopuoliksi, ratifioimattomiksi osallistujiksi. Näin käy varsinkin huonosti viroa taitavan TA:n (jonka palautetta — *mm* rivillä 16 — ei voi tulkita tässä ainakaan esimerkiksi vahvistavaksi).

Mutta miksi osallistujakehikko muuttuu juuri tässä? Keskustelun kuluessa AA kyllä puhuu suomea. Ei siis ole kysymys hänen kielitaidostaan. Yksi edeltävän keskustelun perusteella mahdollinen tulkinta on se, että AN:n kertomus sisältää AA:lle uutta tietoa affektisesta aiheesta (valtion virkamiesten väärinkäytökset neuvostovallan loppuaikoina), josta hän haluaa heti kuulla mahdollisimman tarkkoja yksityiskohtia. AA:n koodinvaihdon motivaationa olisi näin puheenaiheen kiinnostavuus ja siihen sitoutuminen (involvement; ks. Kalliokoski 1991).¹⁸ Vuorovaikutustilanne muuttuu siis hetkeksi virolaisten keskiseksi keskusteluksi, jossa suomalaiset saavat sivullisen roolin.

9. LOPUKSI: YKSIKIELISEN KOMMUNIKAATION NORMISTA MONIKIELISEEN KESKUSTELUUN

Stroud (1992: 131–133) kritikoii koodinvaihdon tutkimuksen perinnettä siitä, että se on pyrkinyt yleistämään länsimaisten suurkaupunkien (keskiluokkaisten) puheyhteisöjen kielenkäytön analyysien tulokset universaaleiksi. Mielestäni yhtä ongelmallista on koodinvaihdon

¹⁸ Woolard (1988: 68–71) käsittelee koodinvaihdon esiintymistä kertomuksen tai vitsin huipennuksessa yhteisön sisäisen koherenssin kannalta. Myös Kulick ja Stroud (1990: 214–217) korostavat koodinvaihdon retorista voimaa. Heidän tutkimassaan kaksikielisessä yhteisössä koodinvaihto on keino tuoda puheeseen *mm.* dramaattisuutta ja ironiaa.

tutkimuksen keskittyminen lähes yksinomaisesti vakiintuneisiin ja usein tasapainoisesti kaksikielisiin yhteisöihin, joiden jäsenet hallitsevat hyvin molemmat kielet. Olen edellä yrittänyt syventää koodinvaihdon käsitteen ymmärtämistä nimenomaan koodinvaihtotilanteiden kirjoa lisäämällä. Jo vähäistenkin erilaisista tilanteista ja erilaisista puheyhteisöistä kerättyjen esimerkkien tarkastelu tuo esiin monia sellaisia seikkoja, joita laajan mutta yhdenlaisesta puheyhteisöstä peräisin olevan aineiston analyysi ei välttämättä paljasta.

Tässä artikkelissa olen kuuden esimerkin avulla pyrkinyt esittelemään koodinvaihdon tehtäviä enimmäkseen sellaisissa kielenkäyttötilanteissa, joissa suomea puhutaan toisena tai vieraana kielenä, ja osoittamaan välikielen koodinvaihdon yhteyksiä sujuvasti kaksikielisen yhteisön koodinvaihtoon sekä eräisiin muihin kielenkäytön ilmiöihin. Käsittelyni on pohjautunut suppean (viisi keskustelua ja yksi koetilanne) aineiston analyysiin. Seuraava vaihe olisi ison ja ennen kaikkea monipuolisen aineiston kerääminen. Tällaisen aineiston keruuta hankaloittanee kuitenkin se, että kaikessa kulttuurienvälisessä kommunikaatiossa ei koodinvaihtoa esiinny. Toisaalta on tilanteita ja yhteisöjä, joissa sitä esiintyy erittäin runsaasti.

Sujuva kaksikielisyys ja siihen kytkeytyvä koodinvaihto voi olla toisaalta vakiintunutta, niin kuin Helsingin suomenruotsalaisen väestön keskuudessa, toisaalta tilapäistä niin kuin turistien ja heidän isäntiensä välisessä viestinnässä. Tällöin myös koodinvaihdon funktioita on arvioitava eri tavalla. Mutta on tärkeää muistaa, että koodinvaihto kuuluu myös ei-sujuvaan kielenkäyttöön, välikielen ja äidinkielisten puhujien keskinäiseen kommunikointiin.

Se, miksi koodinvaihtoa ei ole juuri tutkittu kielen omaksumisen kannalta muuten kuin kommunikaatiostrategiana, selittyy mielestäni yksikielisen kommunikaation normin perinteestä sekä kielenopetuksessa että toisen kielen omaksumisen tutkimuksessa. Kielenopettajan ja -oppijan tavoitteena on »kohdekielen» sujuva hallinta. Äidinkielen tai kolmannen kielen ainekset on tulkittu haitalliseksi interferenssiksi. Tilanne muuttuu, jos tarkastelemme sekä kielenoppimista että koodinvaihtoa puheyhteisön kontekstissa: pyrkiikö oppija hallitsemaan kohdekielen vai opetteleeko hän itseään ympäröivän monikielisen puheyhteisön jäsenelle tarpeellisia taitoja? Monikielisen puheyhteisön perspektiivistä koodinvaihtoa ei voi suoralta kädeltä tuomita kielitaidon puutteeksi (ks. myös Romaine 1989: 2, 132, 161–162). Puhe koodinvaihdosta kielimuotona, kaksikielisen yhteisön kielenkäytön ominaispiirteenä, tarjoaa vapautuksen sanoman myös kielen oppijalle.

Koodinvaihto ei ole vain monikielisen kommunikaation ilmiö. Yksikielisen puheen (ja kirjoituksen) tyylinvaihdon analyysi auttaa ymmärtämään kahden eri kielen vaihtelua. Koodinvaihdon ja tyylinvaihdon rinnastaminen on myös keino purkaa myyttiä yksinäisestä puheesta, monoliittisestä kielestä. Jokaisessa vuorovaikutustilanteessa on yhtäaikaaisesti mukana useita eri konteksteja. Koodinvaihto on keino osoittaa muille osallistujille jokin uusi, lausuman tulkinnan kannalta relevantti konteksti. Moniäänisyys ja toisten puheisiin, muihin teksteihin viittaaminen, on eri tavoilla painottuneena läsnä kaikessa kielenkäytössä.

Puhe moniäänisyydestä ja intertekstuaalisuudesta, samoin kuin koodinvaihdon funktioiden pohtiminen yleensäkin, jättää vielä yhden, edellä melko syrjään jääneen ongelman: kuka tuon keskustelun polyfonian havaitsee ja tulkitsee? Emme voi lähteä puhujan intentioista — niitähän emme voi tietää (d’Hondt 1992, Stroud 1992). Makrotasolla voimme toki ajatella, että koodinvaihdon ja muiden kontekstualisoinnin keinojen tunteminen kuuluu monikielisen puheyhteisön täysvaltaisen jäsenen kommunikatiiviseen kompetenssiin. Vuorovaikutuksen lokaalisella tasolla koodinvaihdon osoittamista näkökulmanmuutoksista, asennonvaihdosta saa tietoa kaikkien osallistujien, ei vain puhujan, (puhe)toimintoja ja niiden muutoksia seuraamalla.

▷

KESKUSTELUESIMERKKIEN LITTEROINTIMERKIT

.	voimakkaasti laskeva intonaatio
,	lievästi laskeva intonaatio
?	voimakkaasti nouseva intonaatio
/	sana lausuttu ympäristöä korkeammalta
\	sana lausuttu ympäristöä matalammalta
joo	(alleviivaus) painotus tai intonaation nousu muualla kuin sanan lopussa
[]	päällekkäispuhunnan alku ja loppu
(.)	mikrotauko: 0.2 sekuntia tai vähemmän
(0.4)	pitempi tauko; pituus sekunnin kymmenesosina
=	kaksi puhunnosta liittyy toisiinsa taotta
> <	nopeutettu jakso
< >	hidastettu jakso
* *	muuta puhetta hiljaisempi jakso
# #	nariseva ääni
:	äänteen venytys
.hh	sisäänhengitys
\$\$	naurua
()	sulkeiden sisällä epäselvästi kuultu jakso
(())	litteroijan kommentti tai lisäys

LÄHTEET

- AUER, PETER 1984: *Bilingual conversation*. John Benjamins, Amsterdam.
- 1988: A conversation analytic approach to codeswitching and transfer. – Heller, 187–213.
- 1992: Introduction: John Gumperz’s approach to contextualization. – P. Auer & Aldo di Luzio (toim.), *The contextualization of language* s. 1–38. John Benjamins, Amsterdam.
- BAHTIN, MIHAIL 1986 [1965] = Michail Bachtin: *Rabelais och skrottets historia*. Käänt. Lars Fyhr. *Anthropos*.
- 1991 [1963]: *Dostojevskin poetiikan ongelmia*. Suom. Tapani Laine. Orient Express, Helsinki.
- BLOMMAERT, JAN 1992: Codeswitching and the exclusivity of social identities: some data from Campus Swahili. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 12 s. 57–70.
- BLUM, J. P. – GUMPERZ, J. J. 1972: Social meaning in linguistic structures. Code-switching in Norway. – J. J. Gumperz & D. Hymes (toim.), *Directions in sociolinguistics* s. 407–434. Holt, Rinehart, Winston, New York.
- BOYD, SALLY 1993: Attrition or expansion? Changes in the lexicon of Finnish and American adult bilinguals in Sweden. – K. Hyltenstam & Åke Viberg (toim.), *Progression & regression in language: Sociocultural, neuropsychological, & linguistic perspectives* s. 386–411. Cambridge University Press, Cambridge.
- BROWN, PENELOPE – FRASER, C. 1979: Speech as a marker of situation. – K. R. Scherer & H. Giles (toim.), *Social markers in speech* s. 33–108. Cambridge University Press, Cambridge.
- CHAFE, WALLACE N. (toim.) 1980: *The Pear Stories*. Cognitive, cultural and linguistic aspects of narrative production. Ablex, Norwood, New Jersey.
- CLARK, HERBERT H. – GERRIG, RICHARD J. 1990: Quotations as demonstrations. – *Language* 66 s. 764–805.

- CLYNE, MICHAEL 1987: Constraints on code switching: how universal are they? – *Linguistics* 25 s. 739–764.
- D'HONDT, SIGURD 1992: A request in swahili. On conversation analysis and non-western societies. – Maria Vilkuna (toim.), *SKY* 1992 s. 127–140. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Helsinki.
- DI SCIULLIO, A. M. – MUYSKEN, P. – SINGH, R. 1986: Government and code-mixing. – *Journal of Linguistics* 22 s. 1–24.
- DURANTI, ALESSANDRO 1988: Intentions, language and social action in Samoan context. – *Journal of Pragmatics* 12 s. 13–33.
- 1991: Four properties of speech-in-interaction and the notion of translocutionary act. – Jef Verschueren (toim.), *Pragmatics at issue* s. 133–150. John Benjamins, Amsterdam.
- EASTMAN, CAROL M. 1992: Codeswitching as an urban language-contact phenomenon. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 13 s. 1–17.
- ELLIS, ROD 1985: *Understanding second language acquisition*. Oxford University Press, Oxford.
- FAERCH, CLAUS – KASPER, GABRIELE (toim.) 1983: *Strategies in interlanguage communication*. Longman, London.
- GILES, HOWARD – COUPLAND, NIKOLAS – COUPLAND, JUSTINE 1991: Accommodation theory: communication, context, and consequence. – H. Giles, J. Coupland & N. Coupland (toim.), *Contexts of accomodation: developments in applied sociolinguistics* s. 1–68. Cambridge University Press, Cambridge.
- GOFFMAN, ERVING 1981: *Forms of talk*. Basil Blackwell, Oxford.
- GOODWIN, CHARLES – DURANTI, ALESSANDRO 1992: Rethinking context: an introduction. – A. Duranti & C. Goodwin (toim.), *Rethinking context* s. 1–42. Cambridge University Press, Cambridge.
- GRICE, H. P. 1975: Logic and conversation. – P. Cole ja J. L. Morgan (toim.), *Syntax and Semantics* 3 s. 41–58. Academic Press, New York.
- GUMPERZ, JOHN J. 1982: *Discourse strategies*. Cambridge University Press, Cambridge.
- 1992: Contextualization and understanding. – A. Duranti & C. Goodwin (toim.), *Rethinking context* s. 229–252. Cambridge University Press, Cambridge.
- HAKULINEN, AULI 1989: Keskustelun luonnehtimisesta konteksti- ja funktionaalisten tekijöiden nojalla. – A. Hakulinen (toim.), *Kieli* 4. Suomalaisen keskustelujen keinoja I s. 41–72. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 1990: Kuka puhuu kertomuksessa eli naisten kutsut. – *Naistutkimus* 1/90 s. 4–19.
- HELLER, MONICA (toim.) 1988: *Codeswitching. Anthropological and sociolinguistic perspectives*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- HERITAGE, JOHN 1984: *Garfinkel and ethnomethodology*. Polity Press, Cambridge.
- HILL, JANE H. – HILL, KENNETH C. 1986: *Speaking Mexicano. Dynamics of syncretic language in Central Mexico*. The University of Arizona Press, Tucson.
- ITKONEN, TERHO 1981: Näillä näkymin. Kirjoituksia nykysuomesta ja sen huollosta. Toinen, täydennetty painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1987: Kaunokirjallinen teos tekstien kosmoksessa. – Jaana Anttila (toim.), *Kirjallisuus? Tutkimus?* s. 179–198. Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 41. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1989: Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- 1991: Empathy as motivation for style shifting in narrative. – Jef Verschueren (toim.), *Levels of linguistic adaptation* s. 147–161. John Benjamins, Amsterdam.
- KULICK, DON – STROUD, CHRISTOPHER 1990: Code-switching in Gapun. Social and linguistic aspects of language use in a language shifting community. – John W. Verhaar (toim.), *Melanesian Pidgin and Tok Pisin* s. 205–234. John Benjamins, Amsterdam.
- KUIRI, KAIJA 1984: Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LABOV, WILLIAM 1972: *Language in the Inner City. Studies in Black English vernacular.* University of Philadelphia Press, Philadelphia.
- LAUTTAMUS, TIMO 1992: Lainaaminen ja koodinvaihto: havaintoja amerikansuomalaisten kielestä. – *Virittäjä* 96 s. 3–16.
- LEVINSON, STEPHEN 1979: Activity types and language. – *Linguistics* 17 s. 365–299.
- 1988: Putting linguistics on proper footing: explorations in Goffman's concept of participation. – Paul Drew & Anthony Wootton (toim.), *Erving Goffman. Exploring the interaction order* s. 161–227. Polity Press, Cambridge.
- MCCLURE, ERICA – MCCLURE, MALCOLM 1988: Macro- and micro-sociolinguistic dimensions of code-switching in Vingard (Romania). – *Heller* 1988 s. 25–51.
- McCONVELL, PATRICK 1988: MIX-IM-UP: aboriginal codeswitching old and new. – *Heller* s. 97–149.
- MYERS-SCOTTON, CAROL 1988 = SCOTTON, CAROL MYERS: Codeswitching as indexical of social negotiations. – *Heller* s. 151–186.
- 1992: Comparing codeswitching and borrowing. – *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 13 s. 19–39.
- 1993: *Social motivations for codeswitching. Evidence from Africa.* Oxford University Press, Oxford.
- NUMMI, JYRKI 1993: *Jalon kansan parhaat voimat. Kansalliset kuvat ja Väinö Linnan romaanit Tuntematon sotilas ja Täällä Pohjantähden alla.* WSOY, Porvoo.
- POPLACK, SHANA 1980: Sometimes I start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: toward a typology of code-switching. – *Linguistics* 18 s. 581–618.
- 1988: Contrasting patterns of codeswitching in two communities. – *Heller* s. 215–244.
- POPLACK, SHANA – WHEELER, SUSANNE – WESTWOOD, ANNELI 1987: Distinguishing language contact phenomena: evidence from Finnish–English bilingualism. – P. Lilius & M. Saari (toim.), *The Nordic Languages and Modern Linguistics* s. 633–56. Helsinki University Press, Helsinki.
- POULISSE, NANDA 1993: A theoretical account of lexical communication strategies. – Robert Schreuder & Bert Weltens (toim.), *The bilingual lexicon* s. 157–189. John Benjamins, Amsterdam.
- ROBERTS, CELIA – DAVIES, EVELYN – JUPP, TOM 1992: *Language and discrimination. A study of communication in multi-ethnic workplaces.* Longman, London.
- ROMAINE, SUZANNE 1989: *Bilingualism.* Basil Blackwell, Oxford.
- SAARI, MIRJA 1989: Kodbyte och lån. – *Folkmålsstudier* XXXII s. 197–209.
- STROUD, CHRISTOPHER 1992: The problem of intention and meaning in code-switching. – *Text* 12 s. 127–155.
- VOLOŠINOV VALENTIN 1990 [1929]: *Kielen dialogisuus. Marxismi ja kielifilosofia.* Suom. Tapani Laine. Vastapaino, Tampere 1990.
- WOOLARD, KATHRYN A. 1988: Codeswitching and comedy in Catalonia. – *Heller* s. 53–76.

CODESWITCHING AND POLYPHONY IN CONVERSATION

The traditional approaches to codeswitching (henceforth: CS) can be roughly divided into three: grammatical, socio-linguistic and pragmatic. Grammatical approaches have concentrated on the morpho-syntactic constraints on CS. Sociolinguists have traditionally been interested in the situational aspects of CS and aimed at explaining language alternation by referring to social parameters of the speech situation. The present article discusses CS as a pragmatic, interactional phenomenon. Gumperz's (1982) idea of CS as a contextualization cue is taken as a starting point, but some conventional problems of the linguistic description of CS (CS vs. borrowing, CS and diglossia, morpho-syntactic constraints on CS) and their suggested solutions are also presented briefly.

CS has often been treated as an exceptional linguistic phenomenon which causes problems for grammatical processing. By shifting the perspective to language use it is possible to view CS as an essential part of human communication instead of seeing it as deviance.

Many of the studies on CS deal with more or less balanced bilingual communities where the speakers are often fluent in both languages. In second language acquisition research, CS has been treated as a sign of lacking L2 competence. It has been classified as interference or as a communicating strategy.

The aim of the article is to enrich the picture of CS as a linguistic phenomenon. It attempts to combine a Gumperzian interactional sociolinguistic analysis of CS with some aspects of the markedness model of CS proposed by Myers-Scotton. On a larger scale, CS is analysed in respect to such notions as footing and participant framework (Goffman), activity type (Levinson 1979), dialogicity and intertextuality (Bakhtin, Voloshinov).

Several functions have been suggested for conversational, not-situationally constrained CS (eg. in Gumperz 1982). The article underlines the multifunctionality of CS (as any language phenomenon), and the impossibility of predetermining the interpretation of an individual CS. A contextual approach to CS is recommended: CS must be studied in real (spoken) interaction. The article is based on analyses of spoken data originating from different types of interactions in different speech communities. The problems of the interpretation of CS are illustrated in detailed analyses of six examples.

The contextualising function of CS can be traced in all kinds of interaction. The first example is a conversation between two native speakers and a non-native speaker of Finnish in Finland; the second and third examples are taken from a conversation between two bilingual Helsinki Finland-Swedes; the fourth example illustrates some functions of style shifting in monolingual

narration in an experimental setting; the fifth excerpt is an example of style shifting in L2 (a Vietnamese speaker of Finnish) and the sixth example comes from a temporarily bilingual speech community: it is an excerpt from a conversation between Finnish tourists and their Estonian hosts in Tallinn.

The examples show that not all instances of CS can be automatically classified as communicative strategies, even in cases where the non-native's command of Finnish was bad. CS can be seen as a means of expressing the dialogicality of language, activating several contexts and several genres within a single conversation. CS occurs very often in sequences of (explicit or implicit) speech and thought representation, thus marking a change of footing and a change of the »authorship» (Goffman 1981) of the words produced by the current speaker. In terms of speech activity, CS can be seen as a signal of a change in the activity type.

These conclusions are based on a pilot study of a small corpus. The only way to gain more information about the pragmatic aspects of CS and its relationship with other linguistic phenomena is by looking at a great number of interactions in different kinds of speech communities and situations. The results of the present study have some implications for the study of second language acquisition and the study and teaching of intercultural communication. As it is not advisable to treat every instance of CS as a sign of the speaker's lacking L2 competence, CS should be seen as a proper linguistic resource, characteristic of both native speech and learner varieties — of different levels of competence — serving multiple stylistic and interactional purposes in everyday (intercultural) communication. ■

Kirjoittajan osoite (address):

Suomen kielen laitos, PL 3 (Fabianinkatu 33), 00014 Helsingin yliopisto

Sähköposti: *jkalliok@helsinki.fi*